

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

„FELSZABADULT-E
A MAGYAR IRODALOM?”
A DEBRECENI
IRODALMI NAPOK
TANÁCSKOZÁSÁNAK
SZERKESZTETT SZÖVEGE

MARNO JÁNOS
VASADI PÉTER
VISKY ANDRÁS VERSEI

ESTERHÁZY PÉTER
HANGJÁTÉKA
TAR SÁNDOR
ELBESZÉLÉSE

Gepes
Tibor

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM 1992/2

alföld

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM — 1992. FEBRUÁR

<i>Vasadi Péter</i> versei: A látás, A kutya, Az éber szolga	3
<i>Marno János</i> verse: a nyúl kövér íze	5
<i>Tar Sándor</i> : Magyar kenyér (elbeszélés)	8
<i>Visky András</i> verse: áhítatok	17
<i>Kovács András Ferenc</i> verse: Jack Cole dalaiból	19
<i>Jorgos Alevrás</i> verse: Dagerrotípiák	21
<i>Esterházy Péter</i> : Így gondozd a magyarodat (magyarhang-játék '91)	23

fórum

Felszabadult-e a magyar irodalom? (A debreceni irodalmi napok tanácskozásának szerkesztett szövege: <i>Domokos Mátyás</i> és <i>Kulcsár Szabó Ernő</i> referátumai, <i>Réz Pál</i> , <i>Sándor Iván</i> , <i>Csurka István</i> , <i>Imre László</i> , <i>Alexa Károly</i> , <i>Tóth-Máthé Miklós</i> , <i>Márton László</i> , <i>Radnóti Sándor</i> , <i>Dusa Lajos</i> , <i>Zalabai Zsigmond</i> , <i>Petróczi Éva</i> , <i>Tamás Attila</i> , <i>Nádudvari Nagy János</i> , <i>Simon Zoltán</i> , <i>Koczkás Sándor</i> hozzászólásai, <i>Jókai Anna</i> zárszava. Összeállította: <i>Simon Zoltán</i> .)	29
---	----

szemle

<i>Pécsi György</i> — <i>Imre László</i> : Más vagy (Az Alföld Stúdió antológiája)	81
<i>Beke Mihály András</i> : Eltűnt illúziók nyomában (<i>Cseres Tibor</i> : Vérbosszú Bácskában)	88
<i>Mezey László Miklós</i> : Balsejtelmek pontos krónikája (<i>Mandics György</i> : Temesvári golgota I—III.)	91
<i>Filep Tamás Gusztáv</i> : Domokos Mátyás: Varázstükrök között	93

képek

Pattantyús József író karikatúrái

én azt a „mulasztást” követtem el, hogy mivel nem egyházi rendezvény volt, nem beszéltem arról, hogy melyik egyházhoz és hogyan kötődöm szorosabban, de még azért nem, mert az ilyen jellegű írásaim — szerintem — önmagukért beszélnek, ha meg nem, akkor fölösleges szót szaporítani róluk.

A másik — számomra zavaró — kérdés az, hogy Tóth-Máté Miklós azt mondja: „van az elit — vegyük így — tehát a nagyok, az a kevés, akikre vigyázó szemüket vetik az emberek, és vannak a kicsik, akiket viszont megesz a közönség”. Ha ez ilyen egyszerű és ilyen kicsit primitív volna, akkor borzasztó könnyű dolog volna írónak lenni. Manapság nem divat szovjet példákat mondani, most mégis kénytelen vagyok elárulni, hogy Voznyeszenszkijnek egy költészettani esszéjében van egy csodás gondolat. Az, hogy a verset lehet úgy olvasni és értelmezni, ahogyan a káposztát leveleire bontjuk. Mi van akkor, ha például az én egyik versemben — ami esetleg meg van pakolva allúziókkal, nota bene pl. Sir Philip Sidneyvel, akit én szívből szeretek — a református sajtóban emlegetett és általam olyan mélységesen szeretett Mari néni eljut a káposzta külső köréig, azt le tudja szegény fejteni reszkető kezével, de nem jut be a káposztatorzsáig? Akkor mi van? Mégiscsak evett káposztát! Tehát a kérdés nem úgy áll, hogy vannak káposztások és káposztátlanok, hanem úgy, hogy hagyjuk kinek-kinek, annyit egyen belőle, amennyit akar. Így eljutottunk az ecettől a káposztáig, és eljutottunk a vidám minoritáig. És ha az egész magyar irodalmat vidám minoritásnak tekintjük, akkor mindjárt könnyebb lesz a komoly maioroknak!

TAMÁS ATTILA

„Felszabadult-e a magyar irodalom?” — hangzik a föltett kérdés, mely mindjárt vonja is maga után a többi. Nem csak a kiegészítést kívánót — hogy ti. mikorra vonatkozik a kérdés —, hanem az eldöntendőket is. Hogy egyáltalán mit is értsünk azon, hogy „egy irodalom” „felszabadul” — és hogy ha történetesen igenlő lehet a válaszuk, akkor egészen bizonyos-e, hogy örülnünk kell ennek?

Az utolsónak föltett kérdéshez kapcsolnám első szavaimat, hiszen ez alighanem provokatívan hangzik. Köztudott, hogy Mohács óta inkább csak hónapokban lehet mérni a történelemnek azokat az időszakait, melyekben ne legfőljebb vágnak a formájában élt volna Magyarországon a gondolkodó ember szabadság-szükséglete — jelenthetne itt mást a szabadság érvényre jutása, mint örömet, régi vágyak valóra válását? Úgy gondolom azonban, nem árt, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy bizonyos vonatkozásban a mondottak ellenére is jelenthet. A szabadság *elérésének*, a béklyók levetésének a *folyamata* persze méltán lesz mámorítóvá, valamilyen abszolút szabadságnak az *állapota* azonban már dermesztő is lehet. A terhek alatt roskadozó, a falak közé szoruló számára érthetően jelenti a korlátlan mozgás lehetősége a legfőbb jót, épp ennyire természetes azonban, hogy a súlytalanság állapotában lebegő már kapaszkodási, tapadási felületeket, elrugaszkodáshoz (a szabadba való ideiglenes elrugaszkodáshoz) alkalmat adó szilárd pontokat keres magának. És nem kizárólag a fizikának a világában van ez így: a „mindent szabad”-nak szellemi szférákban is a „hiszen semminek nincs értelme” adja meg a párját. A művészetek *kötöttségeinek* és a kötöttségekből való *szabadulni vágyásnak* a kettősében keletkeztek, végső soron ezeknek a kettősében maradtak is fenn és fejlődtek

napjainkig. Mostani és azt követő létük is aligha választható el létrehívó-megőrző föltételeiktől. A különböző műalkotások egyének és kisebb vagy nagyobb — valós vagy képzel — közösségek vágyaihoz, kínjaihoz vagy örömeihez kötődtek — kötődtek valamiképpen annak hitéhez is, hogy *érdemes* valamiért verset vagy regényt írni, zenét szerezni vagy képet festeni. Érdemes, mert a tevékenység — vagy ennek „terméke”: a műalkotás — *összeköt* valaki vagy valami mással: talán egy személlyel, talán az ősök szellemével, a természettel vagy éppen az istenséggel; érdemes, mert segít a személyiség kibontakozásában — vagy esetleg azért érdemes leginkább, mert a szépség szféráiba tud fölemelni. Minden kötöttségtől szabadon a neandervölgyi is elhelyezett színfoltokat környezetének különböző darabjain, föltehetően a hangadását is aligkorlátozták még törvények — az ember-létbe emelkedésnek azonban már az utóbbiak is a föltételei közé tartoztak.

Föltehető, hogy az ember-lét megőrzéséhez is szükség van rájuk.

Értéket hordozó irodalmi alkotás sem jöhet létre nélkülük. Krikszkrakszokat persze bármely író vagy festő papírra vethet *mindentől szabadon*, és ha valami mással már rangot szerzett magának, akkor el is helyezheti azt azon a téren, melyet a társadalom korábban a művészetek számára jelölt ki. Ez azonban aligha lesz több alkalmi tréfánál — vagy tragikus végterméknél a művészetek bomlásának határvidékén.

De ne riogassunk mindjárt a pusztulás lehetőségeivel, mikor jó okunk van rá, hogy végre torzító kényszerítések megszűntén örvendezzünk. Nincsenek még annyira közel az ellenpólus veszélyei.

Nézzük meg azonban egy fokkal közelebbről, hogy mi is valójában az, aminek a felszabadulásáról szólhatunk — és ezen belül tekintsük részletkérdésnek, hogy melyik időszakra figyelünk oda, amikor ezt a kérdésünket föltezzük.

Bár ha azt, hogy lényegtelen lenne, erről a részletkérdésről sem mondhatnánk el.

Az egyik szóba jöhető, rövid időszak az, amelyiket az 1945-ös évszám jelölhet, a másik inkább olyan folyamatként jöhet számításba, melynek 1953—56-os előszakaszát követően a hatvanas évektől a nyolcvanasok végéig — ekkori felgyorsulásáig — ér el a fejlődésvonala. Tehát ezekre a hosszabb-rövidebb időszakokra (illetve az utóbbinak a végére) vonatkoztatva fogalmazódik meg az a kérdés, hogy milyen tényezők közül is tevődik össze az a „valami”, amit „irodalom” néven szoktunk emlegetni.

Egyik tényezőként nyilvánvalóan azok összességét kell itt számításba venni, akik a verseket, novellákat, regényeket, drámákat írók, illetve akik létrehozzák azt a szellemi szférát, amely ezekből és ezek körül kialakul, más szóval: az egyes írók személyét. Köztudott, hogy 1945-ben kitűnő írók — kitűnő írók is — megszabadultak az őket szorongató veszélyek zömétől. (Fájdalmas, hogy sokan nem tudták már megérni ezeket a változásokat.) A külső viszonyok átmenetileg — leszámítva Szabó Lőrinc néhány napos letartóztatását — csak keveseknek (így Erdélyi Józsefnek) a személyes szabadságát korlátozták akkor kíméletlenül. A sajátosan írói szabadság természetesen jóval korlátozottabb volt ennél. (Negyvenöt és az ún. fordulat éve között is csak az lett volna elképzelhetetlenebb annál, hogy valaki reálisan írjon az amerikai légítámadások félelmetes pusztításairól, hogy valaki a jugoszláv partizánok vagy a szovjet csapatok tetteiről kíséreljen meg valós képet adni.) A legutóbb véget ért

felszabadulási folyamat ennél több tekintetben is teljesebbé lett, ma már egyetlen író sem ül börtönben, s egyetlen valamire való író sem korlátoznak a munkásságában tiltó rendelkezések. (Ha nem számítjuk ide a rágalmazás tilalmát.) Ehhez hasonló pozitívumokat lehet az irodalom „közvetítő közelségeiről” is elmondani. A különbség itt inkább abban mutatkozik meg, hogy mígnegyvenöt után a korlátozó *politikai* szabályozásoknak a lehetőségeivel lehetett indokolt előre számot vetni — hogy ti. a politikai átalakulások nyomán előbb vagy utóbb megszüntethetők az önálló folyóiratok és könyvkiadók —, ma annak a lehetőségeivel indokolt szembenézni, hogy idővel esetleg elapad vagy más irányokba terelődik az irodalmi szponzorok meglévő buzgalma. Hiszen nem vehető biztosra, hogy olyan országban, amelyben nem látják többé a rendszer renitenskedésre hajló, potenciálisan mégis szellemi támaszokként figyelembe vehető támaszait az írókban, több — arányaikban éppenséggel többszörte több — folyóiratot tartanak majd fenn számukra, mint amennyit például Anglia fönntart. Tudomásul kell ezért venni annak a veszélyét, hogy a piac vastörvényei talán a mostaninál is jobban vissza fogják szorítani a művészi értékű irodalmat, még szélesebb területeket hódítva el a kommercializált írárok számára.

Valahol ezen a tájon tevődnek föl a legsúlyosabb kérdések.

Már az elmúlt évtizedekben sem lehetett egykönnyen megvonni a határt az őszinte — úgymond minden ízükben ember-művészi késztetésekre született — művek és az olyanok között, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben engedtek a külső elvárásoknak. (Már csak azért sem, mert azok közé a bizonyos külsők közé ekkor sem kizárólag a hatalom igényei voltak odaszámíthatók.) Közismert például, hogy az öncenzúrának is jelentős volt a szerepe, ez az öncenzúra pedig korántsem jutott föl minden esetben a tudatosság szintjére — amellet a hamis tudat is ott van korunk jellemzői között. (Érdemes lehet itt is eszünkbe idézni az illyési sorokat: „Ha magadban beszélgetsz, ő, a zsarnokság kérdez”, „Eszmélnél, de eszme csak övé jut eszedbe”.). Tudjuk: még a Hatalommal folytatott polémia megfogalmazása is csak kivételes esetekben függetlenedhetett annak az igényétől, hogy az igazságra utaló szó valamiképpen egyáltalán elhangozhassék. Nem okvetlenül az állásfoglalás határozottságának kellett ennek során bizonyára nem egyszer gyengülnie: talán gyakoribb volt, hogy csak rejtőzködőbbé, álruhát magára öltővé vált így egyes ítéletek megfogalmazása — s néha talán még művészi értéknek is forrásává lett így a külső kényszerűség, a „megfogalmazások” áttételességének következtében. (Abban, hogy egy időben mennyire elterjedtek a parabolikus művek vagy abban, hogy gyakran „versben bujdosó”-vá vált: metaforák különös nyelvezetében szólt a lírikus, vajon ki tudná pontosan megállapítani, hogy mekkora volt a rejtőzködő szavakat úgy-ahogy még eltűrő hatalomnak a szerepe, és mekkora a sajátos művészi alkotástörvényeké? Akár csak maga az alkotott épp olyanná, ámylyenné alkotott?)

Másfajta, ehhez azonban hasonló — hiszen megtévesztett, hamis tudat által szintén befolyásolt — öncenzúrával ma, „felszabadult” irodalmi életünkben is számolnunk kell, s a jövőben aligha lesz ez másképpen. Hiszen a „kelendővé tevés” rejtett szándékainak a szabadságkorlátozó szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. (Például egy-egy műbe épített szexjelenetek is betölthetnek ahhoz hasonló szerepet, amelyet valamikor a „marxizmus—leninizmus klasszikusainak” citálásai: „Erre mégiscsak érdemes lehet valamennyi pénzt kiadni” — bólinthattott, illetve bólinthat ezek olvastán egy-egy illetékes kiadói személyiség.)

Az egyik korlátnak a ledőlését követően egy másikkal kell tehát szembenézni: az előbbinél nem kevésbé alattomosan. (Persze, nem merőben újjal, hiszen az olcsó lektúrral való mérkőzés kényszere régóta fennáll, most még fenyegetőbbé válik.)

Hadd térjek vissza befejezésül a korábban mondottakhoz. *Minék* a felszabadulását tekinthetjük optimálisnak az irodalom szempontjából, ha az „irodalom” fogalmán írott művek közönségre találó rendszerét értjük?

Úgy gondolom, ebből a szempontból ítélve az a legfontosabb, hogy ebben a rendszerben az *írói tehetségek* ki tudjanak bontakozni, hogy önmaguk maximumát tudják adni az értékkeremtő írói képességek. Külső és belső kötöttségekkel — néha akár félelmetesen szorongatókkal is — küzdve, ilyeneket vállalva és ilyenektől szabadulni akarva. Ráelve a magasrendű alkotás törvényeire.

Különböző módokon. Hiszen tudjuk, hogy van, akiben az öröm szabadítja föl a nagy író, és van, akit éppenséggel a szorongás kényszerít nagy művésszé válni, van, akit szenvedélyei visznek föl a művészet magaslataira, míg másokkal a harmónia érzésvilága ismerteti föl legjobb képességeiket.

Társadalomban élő embereként az a feladatunk, hogy mindent megtegyünk annak érdekében, hogy többé egyetlen tisztességes író se fenyegetsen személyes szabadságában semmiféle hatalom. Az irodalom kutatóinak minőségében ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy magának az irodalomnak a kibontakozása — fogalmazhatunk így is: „szabad” kibontakozása — ennél sokkalta bonyolultabb föltételrendszernek a függvénye.

NÁDUDVARI NAGY JÁNOS

Tegnap itt majdnem egybehangzóan azt állapították meg az előttem szólók, hogy tulajdonképpen az irodalomnak nem kellett felszabadulni, mert az irodalmat nem lehet úgy megszállni, mint egy országot. Én pedig azt mondom, hogy igenis az irodalomnak fel kellett szabadulnia és az irodalom fel is szabadult. Mert ha egy irodalomban ez a három szó: túrés, támogatás és tiltás úgy létezett, mint ahogy létezett, akkor ezt az irodalmat fel kellett szabadítani. Persze annyira megszoktuk, illetve a sikeresebb írók annyira megszokták már ezt a modern inkvizíciót, hogy valójában észre se vették, mert amikor írták a művet, mindig szem előtt tartották, szinte önkéntelenül is, hogy mi az a határ, amit még eltérnek, ami még nem akadályozza a publikálást. Én azt hiszem, hogy nagyon sok író ma már nem túlságosan büszkélkedik ezekkel a műveivel. Jóllehet, hogy belőlük is nagyszerű, időtálló regények, drámák születhettek volna, de mivel úgy a támogatást nem kapták volna meg, és esetleg díjakat sem kaptak volna érte, így aztán csak addig a határig mentek el, ameddig a támogatást remélhették. Ugyanakkor a legkomolyabb nemzetféltő művek és a legigazabb progresszív művek nagy része nem jelenhetett meg. Nem jelenhetett meg azért, mert az ilyen nem kellett a hatalomnak.

Nekem sokszor be akarták bizonyítani a hatalom emberei, hogy én kortévesztő vagyok, amiért még olyan mélyen és igazán hiszem a keresztény ideológia tanítását, elveit. Többek között Dobozy Imre 1951-ben három napot töltött nálam, és mindvégig arról gyözködött, hogy semmi keresnivalója itt már a keresztény kultúrának, mert egyetlen jövő van, az ateizmus. Én pedig ezzel